

Atlantis, Stockholm

© Översättning och kommentarer: *Anders Björnsson* 2012

© Bokförlaget *Atlantis AB* 2012

Tyska originalets titel: *Die Erzählungen*

Omslag och grafisk form: *Christer Jonson*

Omslagsbild: © *LBI/Lebrecht/Lebrecht Music & Arts*

Typografi: *Caslon Book BE*

Papper: *Munken Premium Cream*

Tryckeri: *Exaktaprinting AB, Malmö* 2012

Bokbinderi: *Förlagshuset Nordens Grafiska AB, Malmö*

ISBN: 978-91-7353-580-9

www.atlantisbok.se

ANDERS BJÖRNSSON: FÖRORD · 7

Prakteleven · 11

Barbara · 29

Karriär · 41

Om platsen som jag nu vill tala om ... · 49

En sjuk mänsklighet · 57

Sällsynta och alltmer sällsynta i denna värld ... · 71

Kartellen · 77

April · 87

Den blinda spegeln · 113

Det rika huset mitt emot · 159

Smultron · 163

Idag på morgonen kom ett brev ... · 199

Ungdom · 209

Stationsinspektör Fallmerayer · 219

Skönhetens triumf · 247

Kejsarbysten · 279

EFTERSKRIFT · 307

och all möjlig svart ekonomi. Någon nämnvärd industri fanns inte, förutom ett bränneri, tre bryggerier och en ångkvarn. Vad som förekom var sjukdomar, pogromer och agenter för de stora emigrantkontoren i Bremen och Hamburg, som ofta plockade fattiglapparna på deras sista besparingar och ibland också på deras utlovade biljetter över Atlanten. Dessutom förekom säsongsvandringar till främmande land, och under flera månader varje år kunde man in på 1900-talet se galiziska gästarbetare på de skånska sockerbetsfälten, från gallring till skörd, barackboende som boskap. Dessa miserabla förhållanden bildar ett paradoxalt panorama för Joseph Roths nostalgi – hans fruktan var närmast att nationalismen som drev imperiet i graven skulle ge hatet mellan människor ännu större spelrum och skjuta samhällena totalt i sank. Helt fel fick han ej.

Efter fronttjänstgöring som frivillig i den österrikiska armén, med grad som fänrik, startar Joseph Roth snabbt sin litterära karriär. Han skriver i tidningar – expressionistisk poesi, reportage, feuilletons. Från Wien där han studerat beger han sig till Berlin, en stad som han inte lär sig att älska men där han skapar sig en viktig plattform inom den tyskspråkiga pressen. Han skriver för de mest ansedda tidningarna, och för skyhöga honorar. Han rotar sig inte, bildar inte familj, bor jämt och ständigt på hotell, börjar tidigt suppa. Efter Hitlers maktövertagande flyttar han över till Paris, fortsätter att suppa och att skriva, fast för krympande honorar. Han har närmat sig Dollfuss, den österrikiske kanslern, för att få honom att insätta kejsaren igen. Han dör i Paris, några månader före andra världskrigets utbrott, efter att tillsammans med katolsk-monarkistiska exilkretsar ha agiterat för ett franskt angreppskrig mot Hitlertyskland som enda sättet att bli av med mördarpaketet i Berlin. Politiskt var naturligtvis

Joseph Roth en idiot; hans mål var återupprättandet av en feodal *Ständestaat*. Men varje mening han har skrivit visar att han ägde en djup människokänedom och att han var en äkta humanist.

Detta är ett av flera goda skäl att läsa honom på nytt och att läsa nya verk av Joseph Roth. Idag är det lätt att se att detta är ett av de verkligt stora författarskapen inom det tyska språkområdet under 1900-talet. Naturligtvis är också hans personliga öde, slutande med den självvalda, utdragna undergången, ytterligt gripande. Han förlorade redan i spädbarnsåldern sin far som efter en ekonomisk oegentlighet drabbades av själsligt sammanbrott och hamnade på asyl. Också hans hustru försvann in i sinnessjukdom och blev sedermera offer för nazisternas eutanasikampanjer. Roth tycks ha haft ett oemotståndligt kvinnotycke, trots att han oförblommerat uppgav sig vara impotent. Som något av en mytoman framstår han onekligen, med oriktiga eller varandra motsägande uppgifter om sin egen biografi. Kanske såg han sig själv som en av de skojare eller fantaster som han så gärna skildrar i sina berättelser och väljer att göra till sina språkrör.

I de noveller som ingår i den här boken är det alls ingen hejd på dem.

ANDERS BJÖRNSSON

BREVBÄRARE ANDREAS WANZLS lille son Anton hade världens märkligaste utseende. Hans smala, bleka lilla ansikte med sina markerade drag, som blev ännu skarpare av en krokig och energisk näsa, kröntes av en ynkelig gulvit hårtofs. Över de knappt skönjbara vita ögonbrynen välvde sig en hög och vördnadsbjudande panna, och därunder tog två små ljusblå ögon världen i beskådande, allvarsamt och lillgamalt. På de smala, bleka läpparna som han höll hårt sammanpressade skymtade ett vresigt drag, och en vacker, symmetrisk haka utgjorde en imponant avslutning på ansiktet. Huvudet satt på en tunn hals; hela hans kroppsbyggnad var späd och spenslig. Endast de röda kraftiga händerna, dinglande från tunna och bräckliga handleder som om de vore löst fasthäftade, bröt på ett besynnerligt vis av från den övriga skepnaden. Anton Wanzl gick alltid i rena och prydliga kläder. Inte minsta dammkorn på rocken, inte minsta hål på strumporna, inga ärr eller rispor i det släta, bleka ansiktet. Anton Wanzl lekte sällan, han slogs aldrig med de andra pojkarna och stal inte röda äpplen i grannens trädgård. Det enda han gjorde var att *plugga*. Han pluggade från tidiga morgonen till långt in på natten. Hans böcker och häften var snyggt och prydligt inslagna i kritvitt omslagspapper, och på första sidan stod hans namn skrivet med liten, prydlig handstil, en sådan som man bara sällan finner hos ett barn. Hans toppbetyg låg varsamt hopvikta i ett stort tegelrött kuvert intill det album där han förvarade sina fullkomligt underbara frimärken, för vilka Anton avundades ännu mer än för sina betyg.

Anton Wanzl var den lugnaste gossen i hela trakten. I klassrummet satt han stilla, med armarna i kors på det sätt som var föreskrivet, och stirrade med sina lillgamla små ögon på lärarens läppar. Givetvis var han klassens primus. Jämt och ständigt framhölls han som ett mönster för de andra eleverna, och i hans skrivböcker hade rödpennan inte lämnat ett enda spår, med undantag för ett präktigt stort A som städse ståtade i slutet av alla hans arbeten. Anton svarade lugnt och sakligt, hade alltid gjort läxorna, var aldrig sjuk. Rasterna bekom honom särdeles illa. Då måste alla gå ut, klassrummet vädras, endast ordningsmannen fick stanna kvar. Anton stod därute på skolgården, tryckte sig blygt mot väggen och vågade inte ta ett steg av rädsla för att bli omkullsprungen av någon skrikande och stojande klasskamrat. Först när det ringde in kunde Anton andas ut. Med makliga steg, som en skolrektor, skred han in efter de andra pojkarna som knuffades och kivades, och lika makligt intog han sin bänk, han sade inte ett ord till någon, ställde sig i givakt och sjönk sedan ned på sin plats som en robot, så snart läraren hade kommenderat: »Sätt er!«

Anton Wanzl var inget lyckligt barn. En lågande ambition uppslukade honom. Hans svaga kroppskrafter slets närapå sönder av en järnvilja att glänsa och överflygla kamraterna. Till en början hade Anton endast *ett* mål. Han ville bli ordningsman. Vid tillfället i fråga innehades uppdraget av en annan elev, »mindre duktig« men äldst i klassen, och det var denna hans respektingivande ålder som hade tillvunnit honom klassföreståndarens förtroende. Ordningsmannen var ett slags ställföreträdare. I lärarens frånvaro ålåg det en elev som hade fått en sådan upphöjelse att ge akt på sina kamrater, »skriva upp« dem som väsnades och anmäla dem för klassläraren, svara för att svarta tavlan var blank, svampen fuktig och kritorna vässade, samla in pengar för att köpa skrivböcker och bläckhorn och för

att reparera väggar som hade spruckit och fönsterrutor som hade gått sönder. En sådan befattning imponerade storligen på lille Anton. Under sömnlösa nätter kokade han ihop ursinniga, hämndlystna planer och utan att förtröttnas grubblade han över hur han skulle kunna störta ordningsmannen för att själv bli tilldelad denna hederssyssla. En dag trodde han sig ha kommit på knepet.

Ordningsmannen hade en märklig svaghet för färgkritor och färgpennor, för kanariefåglar, duvor och småkycklingar. Med gåvor av detta slag var han lätt att muta och givaren kunde stimma av hjärtans lust utan att bli uppskriven. Här skulle Anton gripa in. Själv kom han aldrig med gåvor och det fanns en annan pojke som inte heller erlade tribut, klassens fattiglapp. Eftersom ordningsmannen inte gärna kunde anmäla Anton, som stod över alla misstankar och aldrig gjorde några hyss, blev fattigeleven istället ett dagligt offer för ordningsmannens angivelselusta. Här såg Anton ett lysande tillfälle. Ingen kunde ana att han ville bli ordningsman. Om han tog sig an den fattige pojken som blev pryglad gul och blå och om han avslöjade den unge tyrannens besticklighet för läraren, så skulle man inte kunna säga annat än att det var redbart, rättvist och modigt gjort av honom, och ingen annan än just Anton kunde då hoppas på att komma i fråga för den vakanta posten. Och så en dag tog han mod till sig och skvallrade på ordningsmannen. Denne blev genast, efter hugg och slag med spanskröret, fråntagen sitt ämbete och Anton Wanzl högtidligen utnämnd till ordningsman i klassen. Han hade nått sitt mål.

Anton Wanzl tyckte om att kliva upp i den svarta katedern. Det gav honom liksom en lyckokänsla att blicka ut över klassrummet från en så upphöjd position, sitta där och klottra med blyertspennan, då och då komma med förmaningar och låtsas vara en försynens hand genom att skriva upp aningslösa bråk-

stakar, låta dem få sitt rättvisa straff och på förhand veta vem som skulle drabbas av ett obevekligt öde. Man hade lärarens förtroende, fick bära skrivböcker, kunde visa sig viktig, åtnjöt aktning. Men Antons ärelystnad var långt ifrån mättad. Ständigt satte han nya mål för ögonen. Med dådkraft grep han sig verket an.

»Lismare« kunde man absolut inte kalla honom. Han höll på sin yttre värdighet, minsta lilla handling var välöverlagd, lärarna visade han små artigheter med upphöjt lugn, han hjälpte dem att komma i sina ytterkläder, alltid med den stramaste uppsyn. När han smickrade gjorde han det diskret och gav det karaktären av förrättning.

Hemma kallades han »Tonerl« och levde tämligen ståndsmässigt. Hans fader hade alla egenskaper som utmärker en brevbärare i en småstad – till hälften ämbetsman, till hälften privatsekreterare, invigd i allehanda familjehemligheter, en smula ärevördig, en smula underdånig, aningen stolt och i ett visst behov av drickspengar. Han hade en brevbärarens typiskt hängiga sätt att gå, hasade med fötterna, var skinntorr och liten till växten som en skraddargesäll, bar en något för stor uniformsmössa och något för långa byxor, men var i övrigt ansedd som »hedersman« och hade gott rykte bland medborgare och överordnade.

Sin ende son visade herr Wanzl en respekt som väl annars endast kom herr borgmästaren och herr postinspektören till del. Ja, sade sig herr Wanzl ofta under sina lediga söndagseftermiddagar: Herr postinspektören är ingenting annat än en postinspektör. Men vad kan inte Anton bli! Borgmästare, läroverksrektor, distriktsbefälhavare, kanske – och här tog herr Wanzl ett djärvt kliv – kanske till och med minister? När han yppade sådana tankar för sin hustru, förde hon först den högra och sedan den vänstra fliken på förklädet till bägge ögonen, suck-

ade lätt och sade bara: »Ja, ja.« Ty fru Margarethe Wanzl hyste en våldsamt respekt för både man och son, och om hon satte en brevbärare högt över alla andra, vad skulle hon då inte göra med en minister?

Lille Anton återgäldade sina föräldrars kärlek och omsorg med den allra största lydnad. Det föll honom ingalunda svårt, ty då föräldrarna endast sällan utdelade några befallningar, var det inte mycket som Anton hade att rätta sig efter. Men liksom han satte en ära i att vara den bästa eleven, ville han också bli känd som en »god son«. När modern en sommandag höjde honom till skyarna för de andra fruarna på den äggula träbänken som stod utanför dörren, och Anton satt uppkrupen på hönsburen med en bok i handen, fylldes hans hjärta av stolthet. Visserligen uppvisade han en min av total likgiltighet och låtsades vara så fördjupad i det han höll på med att han inte hörde ett ord av vad fruntimren pratade om. Ty Anton Wanzl var en fullfjädrad diplomat. Han var alltför driven för att göra det som är gott.

Nej, Anton Wanzl var inte god. Hos honom fanns varken kärlek eller hjärta. Han gjorde bara sådant som han fann klokt och ändamålsenligt. Han gav ingen kärlek och begärde heller ingen. Aldrig kände han behov av ömhet, av en smekning, han var inte klemig, han grät aldrig. Anton Wanzl fällde aldrig tårar. En duktig ung man *fick* inte gråta.

Så blev Anton Wanzl äldre. Eller rättare sagt: han växte upp. Ty ung hade Anton aldrig varit.

Inte heller förändrades Anton Wanzl av att bli gymnasist. Till sitt yttre var han ännu mer noggrann. Han fortsatte att vara prakteleven, mönstergossen, flitig, dygdig och sedesam, han behärskade alla ämnen lika bra och han hade ingen speciell »förförälskelse« för någonting, eftersom det inte fanns någonting hos honom som hade med kärlek att göra. Icke desto mindre

deklamerade han ballader av Schiller med glödande patos och artistisk schvung, han talade oerhört vist och lillgammalt om kärleken men förälskade sig aldrig och uppträdde i förhållande till unga flickor i den tjugatiga rollen som uppfostrare och pedagog. Men han var en ypperlig dansör, eftersökt bland damerna, med oklanderligt polerade stövlar och manér, med styv hållning och välpressade byxben, och hans rena vita skjortbröst upp-
vägde vad hans karaktär i övrigt saknade av denna egenskap. Sina kamrater hjälpte han alltid, men inte av hjälpsamhet utan därför att han var rädd för att han någon gång skulle behöva be dem om något. Sina lärare fortsatte han att hjälpa med ytterkläderna, han var ständigt till hands när man behövde honom, men utan att väcka uppseende, och sitt sjukliga utseende till trots blev han aldrig sjuk.

Efter att ha glänst i studentexamen och mottagit sedvanliga gratulationer och lyckönskningar och föräldrarnas kramar och kyssar tog sig Anton Wanzl en ordentlig funderare på vilken riktning hans fortsatta studier skulle ha. Teologi! Det skulle kanske ha passat honom bäst, kvalificerad som han var genom sin blotta skenhelighet. Men – teologi! Där skulle det vara alltför lätt att kompromettera sig. Så nej, det fick vara. Läkare – det hade han för liten människokärlek för. Advokat hade han gärna blivit, allra helst åklagare – men juridik, det var inte förnämt, ansågs sakna idealitet. Idealist var man om man studerade vid filosofisk fakultet. Och närmare bestämt: litteratur. »Tiggaryrke« – sade folk. Men om man ordnade det på rätt sätt, så kunde man skaffa sig både pengar och anseende. Och ordna det på rätt sätt – det kunde Anton.

Anton blev alltså student. En så »skötsam« student hade världen tidigare aldrig skådat. Anton Wanzl rökte inte, drack inte, duellerade inte. En förening måste han ändå tillhöra, det låg djupt i hans väsen. Hans måste ha kamrater att överträffa,

han måste kunna glänsa, få en post, hålla föredrag. Och om också de andra föreningsmedlemmarna skrattade Anton rakt upp i ansiktet, kallade honom för plugghäst och stugsittare, så hyste de inombords i alla fall en väldig respekt för en ung människa som ännu bara var recentior och ändå besatt ett så kolossalt vetande.

Också hos lärarna tillvann sig Anton respekt. De såg genast att han var intelligent. Dessutom var han ett omistligt uppslagsverk, ett vandrande lexikon, han kände till alla böcker, författare, utgivningsår, förlagsboklådor, han hade reda på alla nya och förbättrade upplagor, en bokmal var han och en snokare. Han hade också en skarp kombinationsförmåga, var något av en arkivrätta, men det som behagade professorerna allra mest var en verkligt dyrbar egenskap som naturen hade utrustat honom med. Han kunde nämligen sitta och nicka i timtal utan att bli trött. Han gav dem alltid rätt. Han hade aldrig något att invända mot vad professorerna sade. Och så kom det sig att Anton Wanzl lät tala om sig under seminarierna. Han var städse tillmötesgående, städse nitisk och stillsam, han sökte upp böcker som var så gott som omöjliga att få tag på, satte upp affischer och kungörelser om föredrag, men liksom tidigare höll han också upp ytterkläder, han var kalfaktor och dörrvaktmästare, han ingick i professorernas uppvaktnings.

Blott på *ett* område hade Anton Wanzl ännu inte utmärkt sig: på kärlekens. Han hade inget behov av kärlek. Men när han tänkte över saken i lugn och ro, kom han till slutsatsen att han skulle vinna sina kamraters och vänners fullaste aktning endast om han fann sig en hustru. Först då skulle de sluta att raljera med honom. Och då skulle han, Anton, framstå som själva inbegreppet av en man, vördnadsbjudande, högaktad, ouppnåelig.

Även hans omätliga härsklustnad längtade efter ett mänskligt väsen som han kunde få att foga sig helt efter honom och som han kunde forma och knåda efter sin egen vilja. Hitintills

hade Anton Wanzl lytt order. Nu skulle han utdela order. Endast en älskande hustru skulle kunna åtlyda honom i allt. Man måste bara ordna det på rätt sätt. Och ordna det på rätt sätt – det kunde Anton.

Unga Mizzi Schinagl var butiksbiträde hos Popper, Eibenschütz & Co. där hon sålde korsetter. Hon var en mörk och älskvärd varelse med två stora bruna rådjursögon, en spotsk näsa och en något för kort överläpp som släppte fram hennes tindrande blanka lilla råttbett. Hon var »praktiskt taget förlovad« med herr Julius Reiner, handelsresande och expert på kravatter och näsdukar, också han i tjänst hos firma Popper, Eibenschütz & Co. Mizzi kunde för all del känna sig rätt intagen av en så ordentlig ung man, men herr Julius Reiner som Mizzi Schinagls make var något som hennes lilla huvud inte kunde föreställa sig, än mindre hennes hjärta. Nej, en sådan person kunde omöjligen bli hennes äkta hälft – en yngling som för mindre än två år sedan hade fått ta emot två rungande örfilar av herr Markus Popper. Mizzi måste ha en man som hon kunde se upp till, en herre med högre social ställning. Med sitt sant kvinnliga väsen, vars medfödda taktfullhet en man kan drömma om att förvärva endast genom bildning, uppfattade hon många sidor hos experten på kravatter och näsdukar som särdeles fränstötande. Helst borde han enligt Mizzi Schinagls mening ha varit en ung student, som en av de många ungdomar med kulörta huvudbonader vilka brukade vänta på butikens kvinnliga anställda vid stängningsdags. Mizzi hade gärna velat bli tilltalad av en sådan herre på gatan, bara inte den där Julius Reiner hade hållit ögonen på henne så förskräckligt.

Men just då hade hennes tant, fru Marianne Wontek i Josefstadt, fått en ny manlig inneboende som hon tyckte mycket om. Herr Anton Wanzl var visserligen en synnerligen lärd och allvarsam person men också artig och förbindlig, särskilt mot

fröken Mizzi Schinagl. På söndagarna serverade hon honom eftermiddagskaffe i hans rum, och den unge mannen tackade henne alltid med ett vänligt ord och en varm blick. Ja, en gång bjöd han henne rentav att slå sig ned, men Mizzi tackade nej, mumlade något om att inte vilja störa, rodnade och slank under viss förvirring in i tantens rum. Men när herr Anton mötte henne på gatan och ville göra henne sällskap slog Mizzi gärna följe, hon tog till och med en liten omväg för att komma hem till sig, med herr filosofie studerande Anton Wanzl kom hon överens om ett rendezvous på söndagen och morgonen därpå trätte hon med Julius Reiner.

Anton Wanzl dök upp enkelt men elegant klädd, hans fadda, bleka hår var mer omsorgsfullt benat än det brukade vara, en lätt upphetsning kunde förmärkas i hans kyliga marmorvita anlete. Han satt bredvid Mizzi Schinagl i stadsparken och tänkte intensivt på vad han borde tala om. I en sådan fatal belägenhet hade han aldrig tidigare befunnit sig. Men Mizzi kunde konsten att konversera. Hon pratade om ditten och datten, det blev kväll, flädern doftade, koltrasten sjöng, månaden maj fnittrade i undervegetationen, då glömde sig Mizzi Schinagl och sade utan att tänka sig så noga för: »Du, Anton, jag älskar dig.« Herr Anton Wanzl stelnade till, Mizzi Schinagl ännu mer, hon ville gömma sitt glödheta ansikte någonstans och kom inte på något bättre gömställe än herr Anton Wanzls rockkrage. Herr Anton Wanzl hade aldrig varit med om detta, hans styva skjortbröst knäppte ljudligt till, men han återvann snabbt fattningen – förr eller senare måste det ju ändå ske.

Sedan han hade lugnat ned sig fick han en lysande idé. »Jag är din, bli du min«, citerade han halvhögt. Till detta höll han ett litet föredrag om Minnesångarnas tidevarv, han talade högstämt om Werner von der Vogelweide, kom även in på första och andra ljudskridningen, gick därifrån över till modersmålets